

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161>

УДК 339.5:331.5(477)

РЕІНТЕГРАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ У ЦИВІЛЬНЕ ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

REINTEGRATION OF VETERANS INTO CIVILIAN LIFE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND SPECIFICS IN UKRAINE

Ніжейко Костянтин Аркадійович

доктор філософії з міжнародних економічних відносин,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2925-1140>

Ковалівська Катерина Володимирівна

здобувачка освітнього ступеня «Бакалавр»,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8103-1326>

Nizheiko Kostyantyn, Kovalivska Kateryna

State University of Trade and Economics

У статті розглядається важливість реінтеграції ветеранів у суспільство. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою кількістю ветеранів, які стикаються з соціально-психологічними викликами та необхідністю їхньої адаптації. Гіпотеза, на якій ґрунтується дане дослідження, полягає в тому, що комплексний підхід до реінтеграції, який включає психологічну підтримку, фізичну реабілітацію та державну допомогу, може значно поліпшити процес адаптації ветеранів. Методологія перевірки цієї гіпотези включає аналіз даних, представлених офіційними джерелами, а також дослідження випадків успішної реінтеграції у інших країнах, що пережили війну. Результати показали, що ветерани, які отримували комплексну підтримку, демонстрували значні покращення у відновленні родинних зв'язків та соціальній адаптації. Висновки свідчать про необхідність розробки і впровадження ефективних програм реінтеграції, які б відповідали потребам ветеранів та сприяли їхньому успішному поверненню до суспільства.

Ключові слова: міжнародні конфлікти, російсько-українська війна, моделей соціальної адаптації, реінтеграція ветеранів, європейське бізнес-середовище.

The article explores the critical significance of veteran reintegration into civilian life, particularly in the context of the growing number of veterans facing socio-psychological challenges in the aftermath of military conflict. The research is based on the premise that a holistic approach, incorporating psychological support, physical rehabilitation, and comprehensive state assistance, can greatly enhance the reintegration and adaptation process for veterans. The importance of such an approach is magnified by the fact that veterans often confront a complex combination of psychological and physical challenges, making it difficult for them to reintegrate into their pre-conflict roles within society. The study sheds light on the fact that veterans who receive robust, multi-dimensional support tend to show marked improvements in key areas, particularly in rebuilding relationships with their families and achieving a successful return to social life. The psychological hurdles that many veterans face, such as post-traumatic stress disorder (PTSD) and trauma, are often exacerbated by physical injuries and the isolation they experience upon returning to civilian life. This sense of detachment from their communities and families can lead to a prolonged struggle with reintegration. However, the availability of targeted support systems-addressing both psychological and physical rehabilitation as well as facilitating employment and social engagement-can significantly improve the veterans' quality of life and contribute to a smoother transition back into society. The article also highlights the pivotal role of the state in this process, emphasizing that government-backed initiatives are essential to addressing the multifaceted needs of veterans. It argues that state authorities must provide a range of tailored services, including accessible healthcare, affordable housing, and vocational support, all of which are essential to ensuring the successful reintegration of veterans. The findings suggest that veterans benefit most from reintegration programs that focus on ongoing psychological care, physical rehabilitation, and the creation of stable employment opportunities. The article concludes with a strong emphasis on the pressing need to design and implement reintegration programs in Ukraine that are tailored to the specific needs of veterans.

Keywords: international conflicts, the russian-ukrainian war, models of social adaptation, reintegration of veterans, and the European business environment.

Постановка проблеми. Реінтеграція військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, у мирне життя є однією з найважливіших соціальних проблем сучасної України. Війна, яка триває з 2014 року, суттєво збільшила кількість ветеранів, котрі після повернення до цивільного життя стикаються з великими соціально-психологічними труднощами. Згідно з даними Міністерства у справах ветеранів, участь у бойових діях взяли понад 1,5 мільйона українців, що підкреслює актуальність питання їхньої реінтеграції. Адаптація військовослужбовців має специфічний характер через низку факторів. Ветерани, на відміну від інших соціальних груп, зазнають впливу бойового стресу, фізичних і психологічних травм, що ускладнює їхнє повернення до мирного життя. Окрім того, багато з них стикаються з труднощами у відновленні родинних зв'язків, соціальній адаптації та професійній діяльності. Відсутність належної підтримки з боку держави та суспільства може призвести до соціальної ізоляції ветеранів, зниження їхньої якості життя та навіть до ризику зростання рівня безробіття, злочинності і суїцидів серед цієї групи населення. З огляду на масштаби проблеми та її вплив на суспільство, виникає нагальна потреба у розробці ефективних державних програм, що включатимуть психологічну підтримку, фізичну реабілітацію та професійну адаптацію. Недостатнє фінансування, яке є суттєво нижчим порівняно з іншими країнами, також ускладнює створення комплексних програм реінтеграції. Тому актуальним є пошук нових підходів до розв'язання цієї проблеми на всіх рівнях: державному, соціальному та індивідуальному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи авторів, таких як Емілі Мцгліччі, Ерік Шпікол (2023), аналізують досвід ветеранів у контексті соціальних програм підтримки та адаптації, зокрема питання соціального включення та вплив на сімейну динаміку [9]. Вони підкреслюють важливість соціальної та медичної підтримки для ефективної інтеграції колишніх військовослужбовців. Гілія Прельц Ольтрамонті та інші (2014) досліджували психологічні та міжособистісні проблеми, з якими стикаються ветерани під час реінтеграції [11]. Олівія Бердак (2015) у своїй роботі розглядає вплив політики роззброєння, демобілізації та реінтеграції (DDR) після Югославських воєн 1991–1995 років на гендерні відносини та громадянство, зокрема в Боснії і Герцеговині та Хорватії [12]. Програми DDR, спрямовані на чоловіків-ветеранів, посилюють милітаризоване

громадянство та створили впливові ветеранські групи, що посилює гендерну нерівність. Дослідження Еріка Спікола, Яки Росс та інших (2022) також є важливими для розуміння механізмів підтримки ветеранів [10]. Вони описують труднощі, з якими стикаються ветерани Північної Ірландії при переході до цивільного життя. У вибірці з 749 ветеранів автори аналізують, як різні фактори служби, такі як участь у боях, тривалість служби, медична виписка та травми, впливають на адаптацію. Виявлено, що медичний діагноз та медична виписка мають найбільший вплив на труднощі реінтеграції, що підкреслює важливість розробки програм підтримки для полегшення переходу до цивільного життя. Дослідження, представлене в українських виданнях, зокрема в статті Н. В. Тілікіної та І. Пеша (2023), представлено результати дослідження реалізації ветеранської політики в Україні [3]. Автори проаналізували нормативно-правову базу, яка регулює права та пільги для ветеранів різних категорій. Було встановлено, що правові норми часто змінюються відповідно до потреб воєнного часу й охоплюють різні відомства. У статті окреслено проблематику та описано кілька можливих рішень забезпечення потреб ветеранів у сучасних реаліях. У праці «Аналіз системи соціального захисту ветеранів» (2022), розглядається питання забезпечення ветеранів роботою та професійною освітою, щоб полегшити їх повернення до трудового життя [1]. Дослідження Score for Peace акцентують увагу на державних програмах реінтеграції, доступі до соціальних послуг, працевлаштуванні та освіті [7]. Аналітичний звіт «Реінтеграція ветеранів» розкриває проблеми доступу до медицини, психологічної підтримки та дискримінації, підкреслюючи роль сімей і локальних ініціатив [5]. Дослідження впливових представників IT-сектору висвітлюють досвід ветеранів, що перейшли у цю сферу, зокрема труднощі та успіхи перекваліфікації. У публікації «Довга тінь Донбасу» розглядається політичний аспект реінтеграції та роль ветеранів у формуванні суспільних настроїв [2]. Хоча тема залишається актуальною, досі не вистачає чітких рекомендацій для вирішення проблем реінтеграції, в тому числі враховуючи наявний міжнародний досвід.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед проблем, що потребують більш детального дослідження, зокрема на шляху ветеранів, можна виділити: індивідуальний рівень (фізичний та психологічний стан), а саме недостатньо досліджені

довгострокові впливи посттравматичного стресового розладу та інших розладів, пов'язаних з війною, відсутні детальні дослідження того, як психологічний стан ветеранів змінюється після різних типів реабілітаційних програм та які програми є найбільш ефективними; міжособистісний рівень (взаємодія з близьким оточенням), а саме недостатньо уваги приділяється тому, як родини ветеранів справляються з емоційними та психологічними викликами під час повернення ветеранів до цивільного життя; рівень спільноти; суспільний рівень (ветеран та держава), а саме потребують додаткових досліджень питання ефективності державних програм підтримки ветеранів та як вони можуть бути адаптовані до мінливих потреб.

Формулювання цілей статті. Дослідження проведено з метою ідентифікації потреб та формування програм реінтеграції ветеранів в Україні, враховуючі аналіз міжнародної практики та специфіки українських реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення суспільства до ветеранів безпосередньо впливає на готовність молодого покоління проходити військову службу, що, в свою чергу, визначає обороноздатність країни. Оскільки кількість ветеранів в Україні постійно зростає, виконання державою їхніх прав та реалізація пільг мають істотний вплив на соціальну стабільність, внутрішні зв'язки та економічний добробут громад. Саме в цьому контексті реінтеграція та реабілітація ветеранів набувають особливої значимості. Належна реінтеграція ветеранів є необхідною складовою соціального та економічного розвитку держави.

Після служби ветерани в повсякденні опираються на минулий досвід, але також мають новий досвід під час служби. Відповідно, повернення до цивільного життя включає в себе потребу додаткового часу на відновлення, здобуття нових знань, формування навичок та лікування. Повертаючись до цивільного життя, ветерани стикаються з різноманітними труднощами: побутовими, фінансовими, фізичними та психологічними. Перший рік після звільнення зі служби вважається найкритичнішим. У цей період надзвичайно важлива підтримка з боку держави, громади, громадських організацій, родини та друзів для пом'якшення можливих негативних наслідків. Міжнародні дослідження свідчать, що реінтеграція охоплює відновлення ролей у сім'ї, громаді та на робочому

місці, що може бути під впливом численних факторів оточення. Реінтеграція є як процесом, так і результатом повернення до цивільного життя, що передбачає взаємодію особи з навколишнім середовищем.

Реінтеграція ветеранів вимагає не лише структурованих підходів, а й значних фінансових вкладів на тлі зростання кількості ветеранів, які повертаються з бойових дій і стикаються з численними труднощами в процесі адаптації. За даними Міністерства у справах ветеранів, станом на серпень 2024 року в Україні нараховується понад 1,5 мільйона ветеранів війни, що повернулися з бойових дій. Важливим та показовим є міжнародний досвід, зокрема країн, які пройшли через схожі виклики – США, Ізраїлю та балканських держав. Ці країни розробили ефективні моделі реінтеграції, які можна адаптувати в українських умовах, проте з урахуванням фінансових та соціальних можливостей України.

США мають одну з найрозвиненіших систем підтримки ветеранів у світі. Відомство охорони здоров'я ветеранів (VHA) надає широкий спектр послуг, починаючи від медичної допомоги, включаючи лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР), до професійної перепідготовки та допомоги у працевлаштуванні. У США близько 18 мільйонів ветеранів. Бюджет на їхню підтримку у 2022 році склав понад 300 мільярдів доларів. У той час як бюджет України на програму соціального захисту ветеранів становить близько 5 мільярдів гривень (приблизно 130 мільйонів доларів).

Ізраїль, для порівняння, має розгалужену систему фізичної та психологічної реабілітації ветеранів, що зосереджується не лише на медичних аспектах, але й на соціальній адаптації, включаючи програми підтримки сімей ветеранів. Щороку Ізраїль виділяє близько 1 мільярда доларів на реабілітацію та підтримку ветеранів, що включає медичну допомогу, програми реінтеграції та професійну адаптацію. В Ізраїлі діє більше 20 спеціалізованих центрів реабілітації, тоді як в Україні функціонує лише кілька таких центрів, які переважно фінансуються за допомогою міжнародних донорів.

На відміну від США та Ізраїлю, Україна не має такого рівня фінансових ресурсів для повного фінансування комплексних програм реінтеграції. Це створює додаткові виклики для реалізації таких програм, адже значна частина підтримки повинна базуватися на залученні міжнародної допомоги, приватних

ініціатив та волонтерських організацій. Україні необхідно знайти власний шлях, поєднуючи елементи закордонного досвіду з реальними можливостями державного бюджету та місцевих громад.

Балканські країни, зокрема Боснія та Герцеговина, стикалися з масовою реінтеграцією ветеранів після військових конфліктів на початку 1990-х років. Боснія та Герцеговина спрямувала близько 10% свого ВВП на програми підтримки ветеранів, що дозволило забезпечити базову соціальну адаптацію. Україна витрачає лише близько 2% ВВП на всі соціальні програми, включаючи й підтримку ветеранів, що обмежує можливості для створення великих комплексних програм реабілітації.

Досвід цих країн може бути цінним для України, оскільки ці країни мали обмежені фінансові ресурси та вирішували проблему реінтеграції ветеранів в умовах нестабільної економіки та слабкої державної підтримки.

Отже, існує суттєва різниця у фінансуванні та можливостях між Україною та іншими країнами з досвідом реінтеграції ветеранів, що підкреслює необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування та активного залучення громадянського суспільства і міжнародної допомоги для розробки й реалізації програм реінтеграції ветеранів.

Для того, щоб зрозуміти обсяги послуг та підтримки, які необхідні ветеранам, потрібно чітко окреслити рамки поняття "реінтеграція". Для цього доцільно виділити кілька рівнів реінтеграції у суспільство та визначити потенційні проблеми, з якими можуть зіткнутися ветерани на кожному з цих рівнів.

Індивідуальний рівень (ветеран та його особистий стан) – цей рівень включає самого ветерана. Важливо зазначити, що не всі ветерани стикаються з психологічними чи поведінковими проблемами. Проте частка тих, хто потребує підтримки, є значною. На цьому етапі реінтеграції важливо враховувати фізичні, психологічні, демографічні та культурні аспекти. Держава повинна виявляти та регулювати такі фізичні та психологічні стани, як посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожні розлади, зловживання психоактивними речовинами, схильність до суїциду, фізичні травми, інвалідність і травматичні ушкодження мозку. Усі ці явища, які можуть виникнути внаслідок війни, повинні бути належним чином врегульовані на законодавчому рівні, а послуги з реінтеграції ветеранів – розширені.

Міжособистісний рівень (ветеран та його найближче оточення) – на цьому рівні ветеран взаємодіє з родиною, друзями, дітьми, а також з релігійними громадами. Хоча цей аспект реінтеграції ще недостатньо вивчений, підтримка з боку держави та суспільства є критично важливою для освіти населення та психологічної допомоги членам родини ветерана. Особлива увага повинна бути зосереджена на підтримці подружжя, сімейних стосунків, а також вирішенні проблем зі здоров'ям, стресом і депресією. Реінтеграція на цьому етапі відіграє вирішальну роль у підтримці психологічної стабільності як ветеранів, так і їхніх родин.

Рівень спільноти (ветеран та побут) – тут ветеран стикається з системою охорони здоров'я, працевлаштуванням, навчанням, юридичними послугами тощо. Інтегровані програми психічного здоров'я та реабілітації є життєво важливими. Громадська система охорони здоров'я та соціальних послуг підтримує реінтеграцію. На цьому рівні також важливо забезпечити програми підвищення кваліфікації, гарантії зайнятості. Реінтеграція у різні види спільнот дає ветерану можливість відчувати себе важливою та активною частиною суспільства.

Суспільний рівень (ветеран та держава) – на цьому етапі реінтеграції ветеран взаємодіє з політикою Міністерства у справах ветеранів, а також з загальною економічною та культурною ситуацією в країні. Тут критично важливою є проактивність держави в розробці прозорих, зрозумілих та доступних механізмів взаємодії ветерана з державою. Чітка позиція вшанування ветерана та підтримки його реінтеграції має бути зрозумілою для всього суспільства.

Таким чином, можна стверджувати, що реінтеграція ветеранів є складним і багатограним процесом. Успішна реінтеграція вимагає активної участі всіх учасників процесу, зобов'язуючи їх діяти злагоджено та своєчасно. Держава грає в цьому процесі ключову роль. Від узгодженості її дій, своєчасного планування та виявлення запитів суспільства залежить результат – повернення.

Реінтеграція ветеранів – це процес повернення військових до цивільного життя. Суспільство має готуватися до того, що військові повернуться з війни. Хто такий ветеран? Це військовий, що закінчив свою службу. У нього були правила, побратими, дисципліна, чітко поставлені задачі, мотивація вижити.

Етапи, які довелось пройти військовому/ветерану: адаптація у військовій частині: перш ніж потрапити на поле бою, військові проходять навчання, а отже мають своєрідну адаптацію; поле бою: жорстокі і жахливі умови, командир, суперечки з побратимами. Знають, де свої, де чужі, куди стріляти, кого захищати; доросла та дитяча позиція: у цивільному житті всі дорослі люди відповідають за своє життя та прийняті рішення. Після мобілізації військові позбавлені можливості приймати рішення самостійно, отже вони у дитячій позиції. Після демобілізації ветерани знову мають повернутись у дорослу позицію – самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність за прийняті рішення.

Військовий/ветеран, який потрапив у цивільне життя не мав можливості адаптуватись до колишнього способу життя (цивільного життя). Він/вона не розуміє кому можна довіряти, які правила існують, кого слухати та які задачі потрібно виконувати. Вони насторожені і саме тому ми маємо навчитись як комунікувати з такими людьми аби не нашкодити їм та в першу чергу собі.

Дослідження показують, що у кожної людини, яка приймає участь у бойових діях, ризик посттравматичного стресового розладу дуже високий. Так згідно статистичних даних, приблизно у 60-80 % військовослужбовців спостерігаються ознаки гострої травми [4]. Цей розлад може виявлятися у вигляді флешбеків, постійного тривожного стану, порушення сну та труднощів у соціальній адаптації.

Основна проблема інтеграції – психологічний стан ветеранів. Сьогодні в Україні працюють групи психологів та психотерапевтів, які щільно співпрацюють зі спеціалістами всього світу, включаючи Ізраїль, діляться досвідом, переймають найбільш поширені практики.

Різка зміна військового побуту на цивільний, необхідність знову планувати власне життя під час війни та відновлювати власний цивільний добробут, будувати життя наново потребує зусиль від самих ветеранів. Одразу після повернення зі служби, ветерани уникають соціальних контактів з людьми, що не мають спільного досвіду.

Ветерани стикаються не тільки з психологічними викликами реінтеграції, а й труднощами у відновленні родинних зв'язків і соціальністю загалом. І саме тут цивільні громадяни та родина мають допомогти з реінтеграцією та поверненням до нормального життя. З чого ж почати спілкування? Перш за все, варто спілкуватись начебто нічого не змінилось.

Потрібно вчитись розмовляти (десь мовчати), слухати (і чути), розуміти (принаймні пробувати), реагувати (іноді коли ви нічого не робите, але ви поряд – може бути найкращою реакцією підтримки), не нав'язувати (поважати іншу думку) та не боятися (якщо ви відчуваєте страх перед розмовою з ветераном – пройдіть курси по психології, щоб краще розуміти людину перед вами, або ж поговоріть про це з психологом).

Установлення ефективного та чутливого діалогу з ветеранами є важливим аспектом їхньої реінтеграції в суспільство. Взаємодія з ветеранами може бути спрощена шляхом використання чотирьох ключових запитань, які демонструють турботу і забезпечують безпечну атмосферу для спілкування. Ці запитання включають: «Чи поїв ти?», «Чи поспав ти?», «Що в тебе вдома?» та «Чи відчуваєш ти біль?». Такі запити дозволяють вести розмову на нейтральні теми, такі як харчування, побут, спогади про життя до війни та захоплення. Крім того, важливо уникати чутливих тем, пов'язаних із війною, політикою, почуттям провини або питаннями (не)справедливості. Це дозволяє створити атмосферу довіри та комфорту, що є критично важливим для ветеранів, які можуть переживати емоційні труднощі.

Слід зазначити, що від 5 до 35% штату працівників українських компаній зараз перебувають у війську [8]. З часом вони повертаються до роботи. Підготовка до прийому на роботу ветеранів вимагає окремої уваги. Варто врахувати, що ветеранам потрібен час на відновлення, вони можуть потребувати регулярні лікарняні для планової медичної реабілітації, їм потрібен час на адаптацію, а також існує висока ймовірність необхідності перекваліфікації. Окремої уваги заслуговує питання підготовки колективу до інтеграції із ветеранами і цю роботу варто починати вже зараз.

Ветерани можуть мати інвалідність внаслідок поранення на службі. Важливо врахувати, що вони потребують організації робочого місця відповідно до індивідуальних потреб. Багато ветеранів отримують фізичні травми на війні, що потребують протезування та реабілітації. Саме повноцінна реабілітація є запорукою ефективного функціонування протезів, успішної соціальної реінтеграції та повноцінної фізичної дієздатності [8]. Держава у свою чергу має забезпечити лікування та надати належні умови пересування місцем [6]. Важливо не зосереджувати погляд на

шрамах/протезах, це одна зі складових соціальної реінтеграції.

Для працівників із інвалідністю варто розглянути дистанційний формат роботи. Таке рішення може здаватись простішим, ніж адаптація робочого простору офісу під потреби людини із інвалідністю. Проте з міркувань побудови довготривалого плану професійного розвитку працівників кращим рішенням буде залучення до роботи в офісі людей із інвалідністю, оскільки офіс забезпечує безпосередню взаємодію між працівниками та поліпшення спілкування колег. Також це дозволяє забезпечити безперервний процес навчання та адаптації.

Травми, які ветерани отримали внаслідок поранень не перешкода для роботи. Варто окремо пропрацювати графік роботи та умови праці. Індивідуальний графік роботи з погодинною оплатою (наприклад, за договором ФОП) це можливість для людини обирати собі навантаження під силу. Важливо регулярно отримувати фідбек від ветеранів щодо процесу адаптації на новому місці та дотримуватись конфіденційності щодо стану здоров'я ветеранів. Закон вимагає збереження медичної таємниці працівників і саме такий підхід допоможе створити умови, за яких ветеран зможе виконувати роботу вчасно та якісно.

Вивчення досвіду перепідготовки кадрів інших країн може стати фундаментом у реінтеграції ветеранів та створенні гідних умов праці для них. Гарним прикладом країни, де система працевлаштування ветеранів добре розвинена, є США. Однією з ключових ініціатив є програма "Transition Assistance Program" (TAP). За даними Міністерства праці США, рівень безробіття серед ветеранів у 2022 році складав приблизно 3%. Це досягнуто завдяки активній співпраці держави, приватного сектору та неприбуткових організацій, які забезпечують ветеранам можливості для професійного зростання, перепідготовки та адаптації до нових професій. Ізраїльські програми перепідготовки та професійної освіти для демобілізованих військових заслужують на увагу українських спеціалістів, що працюють із проблемою реінтеграції ветеранів. Перепідготовка відбувається за рахунок держави, університети та приватні компанії тісно взаємодіють, ветеранам пропонується опанувати сучасні професії, на які є попит із урахуванням потреб та можливостей самих ветеранів.

Відповідно аби забезпечити ветеранів робочими місцями, необхідно вивчати

міжнародні практики обміну досвідом, вибудувати тісну взаємодію державного та приватного секторів бізнесу, готувати спеціалістів, які займатимуться фаховою перепідготовкою вже сьогодні.

Окрему увагу заслуговує фізична реабілітація ветеранів, яка є критично важливою складовою програми їх реінтеграції. Військові часто зазнають фізичних травм, які можуть суттєво вплинути на їхнє повсякденне життя. Реабілітаційні програми повинні бути адаптовані до специфічних потреб кожного ветерана, враховуючи індивідуальні травми, рівень фізичної підготовленості та особисті цілі відновлення.

Психологічна підтримка є невід'ємною частиною реабілітації ветеранів. Багато з них страждають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем, що виникають внаслідок пережитих травм. Психологи повинні працювати в тісній співпраці з фізичними реабілітологами, щоб забезпечити цілісний підхід до лікування. Психологічна допомога може включати індивідуальні консультації та групову терапію, що дозволяє ветеранам ділитися своїм досвідом і отримувати підтримку від однолітків. Важливо впроваджувати програми, які базуються на найкращих практиках лікування ПТСР та інших розладів. Це можуть бути когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, заняття спортом та медитація. Психологи повинні навчати ветеранів навичкам адаптації до нового способу життя, що допомагає їм краще справлятися з викликами, які постають у цивільному житті. Критично важливо, щоб державні та недержавні структури об'єднали зусилля для створення комплексних програм, які враховують індивідуальні потреби ветеранів. Це не лише покращить якість їхнього життя, але й сприятиме соціальній стабільності та розвитку суспільства в цілому.

Ветерани часто стикаються з правовими труднощами, пов'язаними з отриманням соціальних пільг, медичної допомоги, відшкодуванням витрат на лікування та захистом своїх прав у трудових відносинах. Важливо забезпечити доступ ветеранів до безкоштовної або низьковартісної правової допомоги. Це може включати консультації з юристами, які спеціалізуються на справах ветеранів, та створення гарячих ліній для оперативного реагування на правові запити. Проведення навчальних семінарів і вебінарів з правових питань, що стосуються ветеранів, може значно підвищити їх обізнаність про права та

можливості. Це допоможе ветеранам краще орієнтуватися у складних правових процедурах. Отже важливо налагодити співпрацю з неурядовими організаціями, які вже працюють у сфері правового захисту ветеранів. Це дозволить об'єднати ресурси та зусилля для більш ефективної правової підтримки. Важливим також є вшанування пам'яті загиблих бійців, оскільки це прояв поваги в суспільстві, зокрема від роботодавця. Вшановувати пам'ять потрібно вже зараз, а не по закінченню війни. У робочому середовищі можна влаштовувати хвилини мовчання, інформувати колектив про спеціальні заходи.

На державному рівні створено програму реінтеграції ветеранів в Україні. Вивчення теми дає підстави вважати, що для успішної подальшої розробки програми реінтеграції ветеранів, необхідно врахувати результати досліджень, проведених в рамках програми IREX. Нижче наведено декілька ключових рекомендацій, які можуть бути корисними для інтеграції ветеранів у суспільство:

Підтримка в переході до цивільної роботи: понад 20% ветеранів втратили роботу після військової служби, а отже, програма має зосередитися на забезпеченні доступу до кар'єрного консультування, навчання та розвитку професійних навичок.

Спрощення процесів отримання соціальних виплат: варто провести огляд існуючих політик і процесів, спростити їх та запровадити електронні реєстраційні системи,

щоб покращити доступ ветеранів до виплат і послуг.

Зміцнення медичних служб, що включає в себе розробку та адаптацію протоколів та навчання медичних працівників для діагностики та лікування бойових травм підвищить якість медичного обслуговування ветеранів.

Отже, реінтеграція включає в себе багато етапів і буквально на кожному з них може виникати кризова ситуація.

Перш ніж обґрунтувати стратегії реінтеграції українських ветеранів у європейське бізнес-середовище визначимо частку ветеранів в структурі зайнятого населення (рис. 1) [7].

Наведена інформація є підтвердженням того, що в Україні є достатньо велика кількість ветеранів, які працюють, та частка яких складає 2% від загальної зайнятості населення. Отож, для того, що реінтегрувати ветеранів в роботу та розвивати міжнародний бізнес, пропонується створити онлайн платформу на базі додатку «Дія», який пропонуватиме працевлаштування для ветеранів саме від міжнародних компаній. Для того пропонується обґрунтувати програму «Інтеграція українських ветеранів у європейське бізнес-середовище» та розіслати запити на працевлаштування європейським компаніям які ведуть бізнес в Україні (рис. 2). Вся база вакансій від міжнародних компаній буде розміщуватиметься в застосунку «дія», де ветеран зможе вибрати собі посаду в компанії та пройти співбесіду.

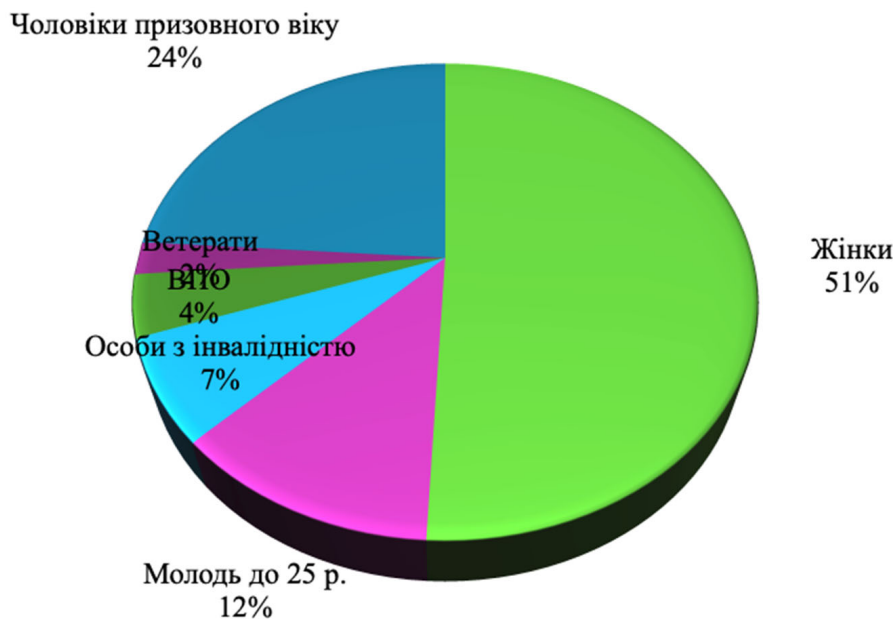

Рис. 1. Частка ветеранів в структура зайнятості за категоріями населення в Україні на початку 2024 року, %

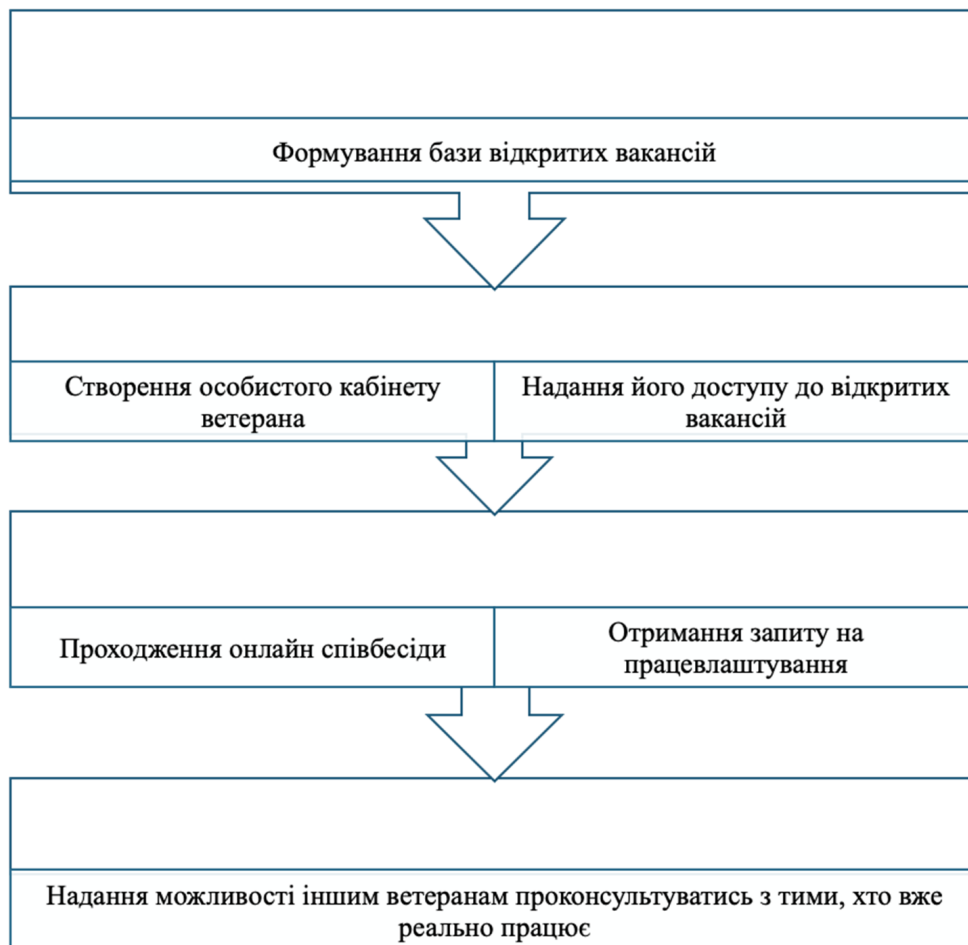

Рис. 2. Стратегія інтеграції українських ветеранів у європейське бізнес-середовище

Джерело: зроблено авторами

Слід відзначити, що запропонована стратегія надасть можливість як ветеранам реалізувати свої амбіції та знання так і міжнародній компанії отримати кваліфікованих фахівців. Співробітництво з європейськими компаніями також посилене євроінтеграційну політику нашої країни та зміцнити стосунки з країнами-членами ЄС.

Висновки. Реінтеграція ветеранів, які повертаються з війни, є складним та багатограним процесом, що вимагає комплексного підходу з боку держави та суспільства. Ветерани стикаються з численними викликами під час повернення до цивільного життя, включаючи психологічні, соціальні та економічні труднощі. Важливо забезпечити їм доступ до психологічної підтримки, медичних послуг та програм професійної підготовки. В цьому контексті досвід реінтеграції ветеранів в інших країнах є цінним ресурсом для України та суттєво поліпшити процес інтеграції ветеранів у суспільство. У результаті проведеного дослідження нами було виявлено ключові аспекти

реінтеграції ветеранів у різних країнах, що дозволяє адаптувати їх до українських умов, та запропоновано стратегію інтеграції українських ветеранів у європейське бізнес-середовище, що включає конкретні рекомендації для поліпшення політики реінтеграції в Україні. Результати дослідження мають високу практичну цінність, оскільки забезпечують основою для розробки нових державних програм підтримки ветеранів, що враховують специфіку українського контексту. Дані рекомендації можуть бути використані для проведення навчальних програм та семінарів для фахівців у галузі соціальної роботи, психології та державного управління.

Подальші дослідження дадуть змогу зосередитися на аналізі ефективності реалізації рекомендованих програм реінтеграції на місцевому рівні, а також вивченні довгострокових наслідків різних підходів до реінтеграції для психологічного здоров'я та соціальної адаптації ветеранів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-Bila-kniga.pdf>
2. Довга тінь Донбасу. Реінтеграція ветеранів та зміцнення суспільної єдності України. URL: <http://surl.li/yjvxse>
3. Тілікіна Н, Пеша І. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/administration2023/5/8984>
4. Посттравматичний стресовий розлад у військових: як виявити та допомогти? URL: <https://arpp.com.ua/articles/ptsd-in-the-military/>
5. Програма емоційного відновлення та психосоціальної підтримки ветеранів. URL: <http://surl.li/gfvkrm>
6. Туриніна О.Л. Психологія травмуючих ситуацій. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf
7. Реінтеграція учасників бойових дій у цивільне життя: проблеми зайнятості та шляхи їх розв'язання. URL: <http://surl.li/erlokz>
8. Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_ukr.pdf
9. Emily McGlinchey, Eric Spikol, Martin Robinson, Jana Ross, Cherie Armour "Journal of Military, Veteran and Family Health", 9(2), 14-29. URL: <https://jmvfh.utpjournals.press/doi/full/10.3138/jmvfh-2023-0066>
10. Eric Spikol, Jana Ross, Emily McGlinchey. "Identifying Service-Related Predictors of Community Reintegration Difficulties in Northern Irish Military Veterans". URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0095327X221112963>
11. Guilia Prelz Oltramonti. War veterans in postwar situations: Chechnya, Serbia, Turkey, Peru and Côte d'Ivoire. *Journal of Military and Veteran Health*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21647259.2014.937075>
12. Oliwia Berdak. "Reintegrating veterans in Bosnia and Herzegovina and Croatia: citizenship and gender effects. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277539514001150>

REFERENCES:

1. Analysis of the system of social protection of veterans and military personnel. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-Bila-kniga.pdf>
2. Emily McGlinchey, Eric Spikol, Martin Robinson, Jana Ross, Cherie Armour "Journal of Military, Veteran and Family Health", 9(2), 14-29. URL: <https://jmvfh.utpjournals.press/doi/full/10.3138/jmvfh-2023-0066>
3. Eric Spikol, Jana Ross, Emily McGlinchey. "Identifying Service-Related Predictors of Community Reintegration Difficulties in Northern Irish Military Veterans". URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0095327X221112963>
4. Guilia Prelz Oltramonti. War veterans in postwar situations: Chechnya, Serbia, Turkey, Peru and Côte d'Ivoire. *Journal of Military and Veteran Health*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21647259.2014.937075>
5. N.V. Tiliikina, I. Peshha. State veteran policy of Ukraine and ways to ensure its effectiveness // *Electronic scientific publication "Public administration and national security"*. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/administration2023/5/8984>
6. Oliwia Berdak. "Reintegrating veterans in Bosnia and Herzegovina and Croatia: citizenship and gender effects. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277539514001150>
7. Post-traumatic stress disorder in the military: how to detect and help? URL: <https://arpp.com.ua/articles/ptsd-in-the-military/>
8. Program of emotional recovery and psychosocial support of veterans. URL: <http://surl.li/gfvkrm>
9. Psychology of traumatic situations", O. L. Turinina. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf
10. Rehabilitation of military personnel in Ukraine. General problems and peculiarities of the organization during martial law", Zhuravlyov D.V. URL: <https://jurkniga.ua/reabilitatsiya-viyskovosluzhbovtsiv-v-ukraini-zagalni-problemi-ta-osoblivosti-organizatsii-pid-chas-voiennoho-stanu/>
11. Social reintegration of veterans in Ukraine. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_ukr.pdf
12. The long shadow of Donbas. Reintegration of veterans and strengthening of social unity of Ukraine. URL: <http://surl.li/yjvxse>